

V. G. Zebald

KAMPO SANTO

Dan nakon što sam stigao u Pjanu krenuo sam putem koji me je iz sela odveo na strmu stazu punu jezivih krivina, oštrih zavoja i serpentina koja se preko gotovo uspravnih litica, obraslih gustim zelenim šibljem, spuštala sve do podnožja klanca koji se, nekoliko stotina metara niže, otvarao u zaliv Fikajola. Tamo dole, gde je i u posleratnom periodu jedna ribarska zajednica od možda dvanaest duša živela u neuglednim kućercima pokrivenim talasastim limom, od kojih su danas neki zakovani daskama, proveo sam pola popodneva pored nekoliko drugih turista koji su došli iz Marseja, Minhena ili Milana i, opremljeni hranom i raznim praktičnim stvarima za plažu, sedeli tu u paru ili porodično, na ravnomernom rastojanju jedni od drugih, i dugo sam ležao nepomičan kraj potočića čija je srebrno-beličasta voda, s onim dobro znanim žuborom koga se sećam iz neke daleke prošlosti, i sada, krajem leta, neprestano tekla niz poslednje granitne stepenice udoline i na plaži tiho predavala svoju dušu i nestajala. Gledao sam obalske lastavice koje su u neobično velikom broju kružile visoko iznad vatrenih litica, sa sunčane strane uplovljavale u senku, i iz senke ponovo izletale nazad u svetlost, i odjednom sam tog popodneva, koje me je ispunilo osećajem slobode i izgledalo kao da se u svim pravcima proteže u beskraj, i ja zaplivaó prema pućini, s neverovatnom lakoćom, veoma daleko, čak toliko daleko da sam pomislio da bih jednostavno mogao samo da se prepustim i da otplutam u veće, i u noć. Ali kad sam se onda ipak okrenuo, slušajući onaj neobićni nagon što nas vezuje za život, i zaplivaó nazad prema kopnu koje je iz daljine bilo nalik nepoznatom kontinentu, plivanje mi je sa svakim sledećim zamahom postajalo sve teže, ali ne onako kao kad se pliva protiv struje koja me je dotad nosila; ne, pre mi se činilo kao da plivam uzbrdo, ako se tako može reći za vodenu površinu. Slika pred mojim očima kao da je izašla iz svog okvira, nakrivila se prema meni klateći se i trepereći, gornjom ivicom nagnuta nekoliko stepeni prema meni, donjom ivicom isto toliko udaljena. Pri tom mi se povremeno činilo da to što toliko zastrašujuće štrći pred mojim očima nije nikakav isećak stvarnog sveta, već zamrljani crno-plavi odraz sada već nesavladive unutrašnje slabosti, izvrnut na nalićje. Još teže od plivanja do obale bilo je kasnije penjanje zavojitom stazom i skoro neprohodnim puteljcima koji su ponegde, u ravnoj liniji, spajali jednu krivinu s drugom. Iako sam hodao baš polako i sasvim ujednaćeno nogu pred nogu, meni je ubrzo, zbog popodnevne žege koja se nakupila u stenama, počeo da se sliva znoj sa ćela, a krv u vratu pulsirala mi je kao gušteru, kojih je bilo svuda na mom putu, kad stane ukoćen od straha. Prošlo je dobrih sat i po vremena dok se ponovo nisam popeo do Pjane i nalik nekom ko savladava umeće levitacije, takoreći u bestežinskom stanju, nastavio sam putem između poslednjih kuća i vrtova i duž zida iza kojeg se nalazi komad zemljišta gde stanovnici mesta sahranjuju svoje mrtve. Bilo je to, kao što se ispostavilo kada sam prošao kroz gvozdenu kapiju čije su šarke zaškripale, jedno od onih prilićno zapuštenih mesta kakva u Francuskoj nisu retka i gde se pre stiće utisak da se radi o arealu u rukama lokalne vlasti namenjenom za profano uklanjanje

DOZIVI

otpada ljudskog društva, nego o predvorju večnog života. Među grobovima koji su se u nepravilnim, isprekidanim ili za pola stepenika pomerenim nizovima protezali duž suve padine bilo je mnogo onih koji su već utonuli u zemlju i bili delom prekriveni grobovima koji su iskopani kasnije. Nesigurno i sa izvesnim strahom koji i danas osećamo dok se približavamo mrtvima, prelazio sam preko napuklih podnožja i okvira grobnica, ispomeranih nadgrobnihi ploča, urušenih zidova, raspeća ispalog iz svog postolja i izobličienog od rđe, olovne urne, ruke anđela – nemih fragmenata grada napuštenog pre mnogo godina, i nigde grma ili drveta koje bi bacalo svoju senku, nigde tuja ili čempresa, poput onih kakvi se inače često sade na južnim grobljima, bilo za utehu, bilo kao znak žalosti. U prvi mah sam zaista pomislio da je na tom polju mrtvih u Pjani jedini znak sećanja na prirodu koja će, kao što se uvek nadamo, trajati još dugo nakon našeg sopstvenog svršetka, veštačko cveće u ljubičastoj, lila i ružičastoj boji koje francuska pogrebna preduzeća, sa očiglednim simpatijama, izrađuju za svoju klijentelu od svile ili najlonskog šifona, od šareno oslikanog porcelana ili od žice i lima i koje, umesto da bude znak trajne ljubavi, predstavlja očigledan dokaz da na kraju svojim mrtvima od svekolike lepote života ipak ne nudimo ništa sem najjeftiniju zamenu, uprkos svim uveravanjima u suprotno. Tek kada sam pažljivije pogledao oko sebe primetio sam korov, grahoricu, timijan, belu detelinu, hajdučku travu i kamilicu, ovsulju i urodicu, i mnoge druge meni nepoznate trave koje su oko kamena izrasle u prave herbarijume i minijature pejzaže, delom još uvek zelene, delom već suve, i mnogo lepše, pomislio sam, od takozvanog ukrasnog grobljanskog bilja kakvo su prodavali nemački cvećari i koje se obično sastojalo od nekoliko strukova vreska, patuljastih četinaru i dana-i-noći uvek istog oblika, zasađenog u besprekornu, čađavocrnu zemlju, strogo geometrijski raspoređeno, kako ga još uvek nerado vidim u svom sećanju na sada već daleko detinjstvo i mladost u podnožju Alpa. Ali na groblju Pjane, između tankih stabljika cveća, travki i klasja, tu i tamo je neki od dragih pokojnika gledao iz jednog od onih ovalnih portreta u sepiji sa finim pozlaćenim okvirom kakvi su se do šezdesetih godina postavljali na grobne spomenike u mediteranskim zemljama: plavokosi husar u mundiru sa visoko zakopčanom kragnom, devojka koja je umrla na svoj devetnaesti rođendan i čije su lice gotovo izbrisali sunce i kiša, muškarac kratkog vrata s kravatom vezanom u debeli čvor, koji je do 1958. bio službenik kolonijalne vlasti u Oranu, mali vojnik s nakrivljenom beretkom na glavi koji se iz džungle vratio kući teško ranjen nakon uzaludne odbrane utvrđenja kod Dijen Bijen Fua. Na nekim mestima korov je već pokrio zavetne ploče od poliranog mermera koje se nalaze na novijim grobnicama, a na većini njih stoji samo kratak natpis *regrets* ili *regrets éternels* ispisan uredno zakrivljenim slovima za koje bi se moglo pomisliti da ih je ispisalo neko dete pomoću šablona za slova. *Regrets éternels* – kao skoro sve fraze kojima izražavamo osećanja prema onima koji su otišli pre nas, tako i ova nije bez dvosmislenosti, jer ne samo da se ispoljavanje večne neutešnosti ožalošćenih ograničava na apsolutni minimum, već, kad se bolje razmisli, ona zvuči skoro kao neka vrsta naknadnog priznanja krivice mrtvima, kao neka neuverljiva molba za oprostaj onima koji su pod zemlju otišli pre vremena. Jasna i bez ikakve dvosmislenosti izgledala su mi jedino imena samih pokojnika, neka od njih su, kako po svom značenju, tako i po svojoj zvučnosti, bila toliko savršena kao da su oni koji su ih nekada nosili još za života bili svetitelji ili glasnici nekog dalekog sveta kog je iznedrila naša čežnja za višim i koji su se ovde zadržali samo nakratko, kao gosti. Ipak, ni one koji su nosili imena Gregorio Grimaldi, Anđelina Bonavita, Natal Nikoli, Santo Santini, Serafino

Fontana i Arkandelo Kazabjanka, u stvarnosti nije zaobišlo ljudsko zlo, ni sopstveno, ni zlo drugih ljudi. Još jedna neobičnost groblja u Pjani, koja mi se tek postepeno otkrivala dok sam prolazio između grobnica, počivala je na činjenici da su mrtvi ovde sahranjivani prema pripadnosti određenom klanu, pa su tako Čekaldi ležali pored Čekaldija i Kvilikini pored Kvilikinija, ali taj stari raspored grobnica, zasnovan na samo desetak imena, odavno se povukao pred modernim načinom uređivanja groblja gde je svako sam i svako dobija mesto samo za sebe i svoje najbliže, mesto koje najtačnije odgovara meri njegovog bogatstva ili stepenu njegovog siromaštva. Iako se u malim korzikanskim opštinama nigde ne može govoriti o raskošnom bogatstvu grobne arhitekture, čak i na groblju kakvo je ovo u Pjani postoji nekoliko grobnica sa zabatima u kojima su oni imućniji našli konačno odmoriste primereno svom imetku. Nešto niži društveni sloj predstavljaju sanduci u obliku sarkofaga izrađeni od granitnih ili betonskih ploča, u zavisnosti od imovinskog stanja onih koji u njima počivaju. Na mestima gde su sahranjeni mrtvi iz još nižeg sloja kamene ploče leže sasvim na zemlji. Oni koji nemaju sredstva čak ni za takvu ploču moraju da se zadovolje tankim okvirom ispunjenim šljunkom, tirkizne ili ružičaste boje, dok oni krajnje siromašni imaju samo limeni krst poboden u golu zemlju ili krst od grubo zavarenih cevi, možda premazan bronzom za peći ili obavijen zlatnom vrpcom. Na taj način i groblje Pjane, mesta u kome su doskora živeli samo manje ili više siromašni, ne oslikava ništa drugo do nekropole naših velikih gradova gde se nejednaka raspodela zemaljskog bogatstva ispoljava na svim nivoima društvene hijerarhije. Najmasivniji kamen po pravilu se stavljao na grobove najbogatijih, jer se tu najviše strahovalo da bi uskraćeni potomci mogli da potražuju ono bez čega su ostali. Masivni kameni blokovi koji su, sa samoobmanjujućim lukavstvom, stavljeni na njihove grobnice zbog sigurnosti, pretvoreni su, naravno, u spomenike dubokog poštovanja. Takav trošak svakako nije neophodan kada umre jedan od naše braće iz nižeg sloja, koji u trenutku smrti možda ništa drugo ne može da nazove svojim sem odela u kome ga sahranjuju, pomislio sam dok sam s najvišeg reda grobova, preko groblja Pjane i srebrnih krošnji maslina s one strane zida, gledao na zaliv Porto koji je blistao dole u daljini. Ono što me je tada, na tom odmoristu mrtvih posebno iznenadilo, bila je činjenica da nijedan od nadgrobnihi natpisa nije bio stariji od šezdeset ili sedamdeset godina. Razlog za to otkrio sam nekoliko meseci kasnije u jednoj studiji posvećenoj neobičnim prilikama na Korzici, krvnoj osveti i razbojništvu. Ta studija Stivena Vilsona, jednog od mojih ovdašnjih kolega, u mnogim je aspektima za mene primer kako se s najvećom brižljivošću, jasnoćom i suzdržanošću čitaocu predstavlja obiman materijal koji je sakupljen tokom dugogodišnjeg istraživačkog rada. Nepostojanje bilo kakvog datuma smrti koji bi poticao makar s početka dvadesetog veka ne može da se pripíše, kao što sam najpre pretpostavio, praksi sukcesivnog izmeštanja starih grobova iz grobnica, što je u međuvremenu postalo sasvim uobičajeno, niti ono može da se objasni postojanjem nekog ranijeg groblja, već je razlog bio jednostavno taj da groblja na Korzici zvanično postoje tek od sredine devetnaestog veka, mada je i posle toga bilo potrebno mnogo vremena da ih stanovništvo prihvati. U jednom izveštaju iz 1893. godine piše, na primer, da niko nije koristio gradsko groblje u Ajaču sem siromaha i protestanata koje su nazivali i *luterani*. Po svemu sudeći ožalošćeni nisu hteli ili se nisu usuđivali da pokojnika, koji je imao vlasništvo bar nad komadom zemlje, odnesu s poseda koji mu pripada. Na Korzici je vekovni običaj sahranjivanja mrtvih na zemljištu nasledenom od predaka ličio na sporazum koji je garantovao neotuđivo pravo na tu zemlju i koji je iz generacije u

generaciju prećutno obnavljan između svakog pokojnika i njegovih potomaka. Zato na svakom koraku, *da paese a paese*, nailazimo na male mrtvačnice, grobne komore i mauzoleje, ovde pod kestenom, tamo u maslinjaku punom svetlosti i senki, usred leja bundeva, na polju ovsu ili na obronku obraslom perastim listićima žuto-zelene mirođije. Na takvim mestima, koja su često izuzetno lepa i imaju odličan pogled na porodični posed, selo i ostatak predela, mrtvi su uvek na neki način bili kod kuće, nisu bili prognani i mogli su da nastave da stražare na granicama svoje zemlje. U jednom izvoru koga sad ne mogu više da se setim, takođe sam pročitao da su neke korzikanske starice, kad završe s dnevnim poslom, obično odlazile do prebivališta mrtvih, da čuju šta će im ovi reći i da se s njima posavetuju oko korišćenja zemlje i ostalih pitanja koja se tiču valjanog života. One koji nisu posedovali zemlju – pastire, nadničare, italijanske zemljoradnike i druge puke siromahe – dugo vremena su, kada umru, jednostavno ušivali u vreće i bacali ih u okno koje bi onda zatvorili poklopcem. Jedna takva zajednička grobnica, gde su leševi verovatno ležali jedni preko drugih, nazivala se *arca*, dok je u nekim mestima to bila kamena kuća bez prozora ili vrata u koju bi mrtve samo gurnuli kroz otvor na krovu do kog se dolazilo drvenim stepenicama preko spoljašnjeg zida. I u Kampodoniku kod Orece, kako piše Stiven Vilson, one bez zemlje naprosto su bacali u jarugu, a razbojnik Mucaretu, koji je umro 1952. u osamdeset petoj godini, kaže da je ovo bila svakodnevna praksa u Grosi. Iako je taj običaj nametnula raspodela imovine i društveni poredak, to svakako ne znači da su oni siromašniji bili omalovažavani ili prezreni među pokojnicima. I njima su ukazivani znaci dubokog poštovanja onoliko koliko su sredstva dozvoljavala. U suštini, korzikanski pogrebni obredi bili su izuzetno složeni i veoma dramatični. Vrata i prozorski kapci na kući koju je zadesila nesreća su zatvarani, a ponekad se čitava fasada krečila u crno. Telo pokojnika, okupano i odeveno u čistu odeću, ili pak, u neretkom slučaju nasilne smrti ostavljeno u krvi, polagali su u najbolju prostoriju koja je bila namenjena ne toliko živima, koliko je bila domen mrtvih članova porodice, takozvanih *antichi* ili *antinati*. S pojavom fotografije, koja u suštini nije ništa drugo nego materijalizacija avetinjskih prilika posredstvom jedne veoma sumnjive magijske umetnosti, tamo su na zidovima visili portreti roditelja, deda i baba, bliže i dalje rodbine koji su, iako ili baš zato što nisu više živi, smatrani istinskim glavama plemena. Pred njihovim beskompromisnim pogledom odvijalo se bdenje tokom kog su žene, inače u drugim prilikama osuđene na ćutanje, preuzimale vodeće uloge, kukale bi i naricale čitavu noć, naročito kad se bdelo nad ubijenim, čupale bi svoju kosu i grebale lice poput furija iz davnina, po svemu sudeći potpuno van sebe od slepog besa i bola, dok bi muškarci stajali napolju u tmimi kućnog trema ili na stepeništu i udarali kundacima pušaka o pod. Stiven Vilson navodi takođe da su očevici takvih bdenja u devetnaestom veku i do perioda između dva poslednja rata isticali da su narikače zapadale u stanja slična transu, da ih je spopadala vrtoglavica i da su skoro gubile svest, dok s druge strane uopšte nisu odavale utisak da ih je preplavila stvarna emocija. Neki izveštači, kaže Stiven Vilson, govore čak o primetnom odsustvu osećanja i o ukočenosti u kojoj narikača ne pušta ni jednu jedinu suzu, iako njen glas od bola počinje da podrhtava u najvišim registrima. S obzirom na takvu, naizgled ledenu samokontrolu, neki komentatori bili su skloni da u zapevanju tih *voceratrici*, vide samo praznu predstavu koju propisuje tradicija, a tu ideju podupire i zapažanje da je za okupljanje hora ožalošćenih neophodna znatna mera praktične pripreme i racionalnog vođenja pri samom pevanju. U stvarnosti naravno ne postoji oprečnost između ove vrste promišljenosti i

istinskog očaja koji zaista dovodi na rub samorastakanja, jer je to kolebanje između izražavanja duboko doživljenog duševnog bola, nalik napadu gušenja, i promišljenog, čak lukavog i na estetskim modulacijama zasnovanog manipulisanja publikom, pred koju iznosimo svoju patnju, možda najtipičnije obeležje naše poremećene vrste na svakom stupnju civilizacije. U antropološkoj literaturi – kod Frejzera, Hojzinge, Elijadea, Levi-Strosa i Bilca – često se navodi da su članovi ranih plemenskih kultura, proslavljajući obrede inicijacije ili žrtvovanja, u jednom podsvesno uvek prisutnom obliku samospoznaje posedovali veoma preciznu svest o tome da njihov prisilni ekstremizam, uvek povezan s povređivanjem i sakaćenjem, u suštini nije ništa drugo nego puka predstava, čak iako se ponekad približavala samoj tački smrti. I u ovako teškim psihičkim stanjima ljudi su negde duboko u sebi svesni da nastupaju u komadu koji je doslovno kao stvoren za njih. Uostalom, patološko stanje korzikanskih *voceratrici*, iskazano kroz potpuni očaj i krajnju samokontrolu, verovatno se ne razlikuje mnogo od stanja somnambulista koji na pozornicama građanskih operskih kuća iz večeri u večer i to već dobrih dvesta godina padaju u paroksizme do detalja uvežbane histerije. No, bilo kako bilo, nakon naricanja u mračnoj kući pokojnika osvetljenoj samo treperavom svetlošću jedne sveće, usledila bi daća. Da bi očuvali svoju čast i čast pokojnika ožalošćeni su morali da pristanu na trošak za ovu gozbu koja je trajala nekoliko dana, a taj trošak bio je toliko veliki da je mogao da uništi porodicu ako bi je zadesila ta nesreća da zbog krvne osвете za kratko vreme pretrpi nekoliko smrtnih slučajeva ili napada sa smrtonosnim ishodom. Crnina se nosila pet godina, ponekad i duže, kad bi preminuo jedan od supružnika onaj drugi bi proveo ostatak života u crnini. Zato ne treba da čudi što se činilo da su crna zatvorena haljina i crna marama ili crno odelo od pamučnog somota bili korzikanska narodna nošnja sve do duboko u dvadeseti vek. Prema izveštajima ranijih putnika, iz crnih figura koje su se videle svuda na ulicama sela i gradova i na poljima, isijavala je aura melanholije koja se čak i u najsunčanijim danima nadvijala kao senka nad zelenim svetom ostrva i podsećala na Pusenove slike, na primer na *Masakr nevinih* ili na *Germanikovu smrt*. Sećanje na mrtve, zapravo, nije prestajalo nikada. Svake godine na Zadušnice u korzikanskim kućama se postavljao sto posebno za njih ili se na dasku prozora ostavljalo bar nekoliko kolačića kao za gladne ptice zimi jer se verovalo da će mrtvi svratiti usred noći i uzeti nešto da prezalogaje. Sem toga, ispred vrata ostavljala se kantica sa kuvanim kestenjem za prosjake koji lutaju od mesta do mesta i koji, u svesti lokalnog stanovništva, predstavljaju duhove koji nisu pronašli svoj mir. Budući da je mrtvima, kao što je poznato, uvek hladno, pazilo se da se vatra u peći ne ugasi pre nego što osvane dan. Sve ovo ukazuje kako na večitu brigu ožalošćenih, tako i na njihov strah koji teško može da se savlada jer su mrtve doživljavali kao izuzetno osetljive, zavidne, osvetoljubive, svadljive i lukave. Ako bi im se dao i najmanji povod, nepogrešivo bi iskalili svoju pakost na živima. Nikada ih nisu doživljavali kao nekog ko se zauvek nalazi na sigurnoj udaljenosti onoga sveta, već kao još uvek prisutne članove porodice, mada u jednom posebnom stanju, koji u *communità dei defunti* obrazuju neku vrstu solidarne zajednice protiv onih koji još nisu umrli. Otprilike za stopu niži nego što su bili za života, oni su se kretali naokolo u bandama i grupama, ponekad su išli putem odmah iza zastave u pravim regimentama. Čulo se kako razgovaraju i šapuću svojim neobičnim glasovima u falsetu, ali ništa od onog što su među sobom govorili nije moglo da se razume sem imena onog koga su nameravali da odvedu. Postoji mnogo priča o njihovom pojavljivanju, odnosno o sredstvima kojima su se služili da bi objavili svoje prisustvo.

Doskora je bilo ljudi koji su videli bledo svetlo iznad kuće u kojoj je potom neko ubrzo umro, koji su čuli psa da zavija kad mu nije vreme, ili škripu kolica koja se posle ponoći zaustavljaju pred kapijom, ili udaranje doboša iz tame makije. Tamo, u tom ogromnom prostoru koji ljudska ruka gotovo da nije takla, prebivala je armija mrtvih i, obučena u duge, lepršave ogrtače bratstva leševa ili u šarene uniforme pešadinaca koji su pali na bojnom polju u Vagramu i na Vaterlou, kretala odatle da sebi obezbedi udeo u životu. Od pamtiveka su ih nazivali *cumpagnia*, *mumma* ili *squadra d'Arozza*, i za njih se verovalo da žele da provale u svoje nekadašnje domove, pa čak i u crkve, da bi izgovorili bogohulnu molitvu za novog regruta. Ali nije se strahovalo samo zbog moći eskadrona mrtvih, koji je iz godine u godinu postajao sve brojniji i snažniji; naokolo su šetali i pojedinačni nemirni duhovi željni osvete koji bi pored puta sačekivali putnike i iznenada izlazili iza stene ili bi se pokazali na ulici, i to najčešće u zle sate, u podne, kad su obično svi za stolom, ili u predvečerje nakon što crkvena zvona pozovu na molitvu Anđelu Gospodnjem, kad bleđa senka ugasi boje zemlje u tom kratkom periodu između zalaska sunca i spuštanja noći. Takođe se često dešavalo da se neko vrati iz polja, gde po držanju ili po hodu lako prepoznaš bilo koga iz svog ili iz susednog sela, i donese jezivu vest da je usred tog pustog predela video pogurenu neznanicu, ako ne i samu *fulcinu*, kosačicu sa srpom u ruci.

Doroti Karington, koja je pedesetih godina dugo i često boravila na Korzici, kaže da je izvesni Žan Čezari, obrazovan i s načelima naučnog mišljenja dobro upoznat čovek kog je sreća u Londonu i koji joj je kasnije otkrio tajne svoje rodne Korzike, bio čvrsto ubeđen u stvarno prisustvo duhova, čak se zaklinjao očnjim vidom da ih je video i čuo. Kada su ga pitali u kom obliku se pojavljuju duhovi i da li se među njima mogu sresti mrtvi rođaci i prijatelji, Čezari je odgovorio da su na prvi pogled nalik živim ljudima, ali kad se bolje pogleda, njihova lica su zamaglana i poigravaju na rubovima, baš kao lica glumaca u nekom starom filmu. Ponekad im je jasno vidljiv samo gornji deo tela, a ostatak liči na oblak treperavog dima. Osim takvih priča, kao i priča koje su se prenosile i u drugim narodnim kulturama, na Korzici je decenijama nakon poslednjeg rata još uvek bilo široko rasprostranjeno verovanje da su određeni ljudi na neki način stajali u službi smrti. Verovalo se da ti muškarci i žene, takozvani *culpa morti*, *acciatori* ili *mazzeri*, koji su poticali iz svih slojeva stanovništva i koji se ni po čemu nisu razlikovali od ostalih članova zajednice, noću napuštaju svoje telo, izlaze iz kuće i odlaze u lov. Pričalo se da su pod uticajem sile koja je ovladala njima kao bolest, čučali na obalama reka i na izvorima u najdubljoj tami, uvek spremni da zadave kakvu životinju, lisicu ili zeca, koja je htela da ugasi žeđ i u čijem bi prestravljenom licu te aveti, obuzete ubilačkim noktambulizmom, prepoznale lik nekog stanovnika svog sela, ponekad čak i sliku bliskog rođaka koji bi od tog jezivog trenutka bio osuđen na smrt. Ovo krajnje bizarno praznoverje, kakvo danas teško možemo da zamislimo i koje hrišćanska doktrina očigledno uopšte nije dotakla, počiva na zajedničkoj patnji porodice koja proizilazi iz beskrajnog niza najbolnijih iskustava i na znanju o carstvu senki koje se proteže sve do svetlosti dana, gde se, u činu perverzno nasilja, unapred određuje sudbina koja će nas na kraju zadesiti. Ali, ti ljudi koje je Doroti Karington zvala lovci na snove, *acciatori*, danas skoro izumrli, nisu bili samo stvorenja iz mašte vođena dubokim fatalizmom; oni bi, takođe, mogli da dokažu koliko neobjašnjivu, toliko i prosvetljujuću tezu najpoznatijeg istraživača duše, Frojda, da je za nesvesno mišljenje čak i onaj ko umre prirodnom smrću žrtva ubistva. Sećam se veoma dobro kako sam, kao dete, prvi put stajao pored otvorenog kovčega s tupim osećanjem u grudima da je moj deda, koji je

tu ležao mrtav, pretrpeo sramnu nepravdu koju niko od nas preživelih više ne može da ispravi. I već izvesno vreme takođe znam da što nas više, iz bilo kog razloga, pritiska breme tuge koje verovatno nije uzalud natovareno na ljudska leđa, to se češće susrećemo sa duhovima. Na Grabenu u Beču, u londonskoj podzemnoj železnici, na prijemu kod meksičkog ambasadora, kod prevodnice na Ludvigovom kanalu u Bambergu, nekad ovde, nekad tamo, neočekivano, možemo da sretnemo neko od tih nejasnih i nakaradnih bića koja su, to uvek primetim, onižeg rasta i kratkovida, i čini se kao da čekaju i vrebaju, dok im se na licima prepoznaje izraz vrste koja nam ne želi dobro. Ne tako davno ispred mene je u redu na kasi u jednom supermarketu stajao čovek izrazito tamnopus, skoro crn kao ugalj, sa velikim i, kako se ispostavilo, potpuno praznim putnim koferom, u koji je, nakon što je platio, stavio neskafo, keks i nekoliko drugih stvari koje je kupio. Verovatno je juče došao u Norič iz Zaira ili iz Ugande da studira, pomislio sam, a onda sam ga zaboravio, sve dok uveče istog dana tri kćeri jednog od naših prijatelja nisu pokucale na vrata s veću da je njihov otac umro pre zore od teškog srčanog udara. Još uvek su tu oko nas, mrtvi, ali ponekad pomislim da će možda ubrzo otići. Sada kad smo došli do tačke u kojoj se broj živih na zemlji u toku samo tri decenije udvostručio i koji će se sa sledećom generacijom utrostručiti, ne moramo više da se plašimo nekad nadmoćnijeg naroda mrtvih. Njihov značaj primetno opada. O večnom sećanju i poštovanju predaka više ne može da bude govora. Baš naprotiv: mrtvi sada moraju biti uklonjeni s puta što je brže i temeljnije moguće. Ko još prilikom ispraćaja pokojnika u krematorijum, kada se kovčeg na postolju odvozi u komoru za spaljivanje, nije pomislilo da je način na koji se opraštamo od mrtvih obeležen samo loše prikriivenom otrcanošću i žurbom. A i mesto koje se dodeljuje umrlima sve je manje i često se otkazuje nakon samo nekoliko godina. I gde onda sa njihovim posmrtnim ostacima, kako se oni uklanjaju? Činjenica je da je velika potražnja grobnih mesta, čak i ovde kod nas. Kakva tek onda mora biti u gradovima koji se nezaustavljivo približavaju granici od trideset miliona stanovnika? Gde odlaze mrtvi iz Buenos Ajresa i Sao Paula, Meksiko Sitija, Lagosa i Kaira, Tokija, Šangaja i Bombaja? Tek poneki, verovatno, u hladan grob. I ko će ih se sećati, ko se još uopšte seća? Sećanje, očuvanje i održanje, pisao je Pjer Berto o mutaciji čovečanstva još pre trideset godina, bili su od vitalne važnosti jedino u doba kada je gustina naseljenosti bila niska, predmeti koje smo proizvodili retki i kad je samo prostora bilo u izobilju. Niste se mogli odreći nikoga u ono doba, čak ni nakon smrti. S druge strane, u urbanim društvima na izmaku dvadesetog veka, u kojima je svako istog trena zamenjiv i, zapravo, još od rođenja suvišan, mi moramo da se otarasimo stalnog balasta, svega čega bismo mogli da se setimo, mladosti, detinjstva, porekla, pradedova i predaka, sve to potpuno da zaboravimo. Izvesno vreme na internetu će postojati takozvani „Memorial Grove“, portal na kome ćemo elektronskim putem moći da sahranimo svoje najbliže i da ih tu posećujemo. Ali, onda će i ovo *virtual cemetery* da se raspline u etru, i čitava prošlost će se rastopiti u bezobličnu, nejasnu i nemu masu. U sadašnjosti bez sećanja, pred budućnošću koju nijedan um ne može više da pojmi, na kraju ćemo se sami odreći života, bez želje da se u njemu zadržimo bar još malo ili da se u njega ponekad vratimo.

(Sa nemačkog prevela **Sanja Karanović**)